

Szépe András

HATVANNYOLC(AK)RÓL KICSIT MÁSKÉPP

BALÁZS ESZTER, FÖLDES GYÖRGY,
KONOK PÉTER (SZERK.): A MODERNTŐL
A POSZTMODERNIG: 1968. TANULMÁNYOK
(NAPVILÁG KIADÓ, 2008)

Elsőre kifejezetten könnyűnek tűnik 1968-ról írni, valójában azonban kifejezetten nehéz. Egyrészt 1968-ról már „mindenki megírt mindent” – ezzel egy olyan páratlan tudásanyagot hozva létre, amely az ismétlés és pontatlanság csapdahálózatait állítja a területre merészkedő szerző elé. Másrészt ’68 kapcsán a nosztalgikus misztifikáció, a valós történelmi események utólagos feldíszítésének, ideologizált és/vagy idealizált magyarázatának veszélye is fenyeget. Ehhez társul a korban rejlő politikai potenciál túlbecsülésének a – baloldali körökben mindmáig jelenlévő – kísértete. A Napvilág Kiadó gondozásában, továbbá Balázs Eszter, Földes György és Konok Péter szerkesztésében megjelent „*A modernről a posztmodernig: 1968*” címet viselő tanulmánykötet már bevezetőjében utal ezekre a nehézségekre. A hátlapot és az előszót olvasva nyilvánvalóvá válik, hogy a szerzők nem törnek „monografikus babérokra” (Földes 2008: 10), és nem is egy tudománytörténeti áttörésre vállalkoznak, hiszen jelentősége magának a ’68-cal fémjelzett *korszakváltásnak* van.

A tanulmányok a ’68-as téma olyan, eddig a magyar diskurzusban kevésbé jelenlévő és ismert szeleteit célozzák meg, amelyeket aztán a jelenkor eseményei és átalakulásai tükrében kívánnak újraértelmezni. Ezzel el is kerülnek a fent említett csapdákat és veszélyeket, előbbre helyezve ezzel a kötetet sok más, e témában írott műnél. Mindamellet nem mindig sikerül a történetek és reprezentációk reaktualizációja, illetve napjaink aktuális kérdéseivel való kapcsolása. Míg a tanulmányok többsége új nézőpontok feltárásával vagy a magyar olvasóközönség számára kevésbé hozzáférhető ismeretek feldolgozásával vívja ki relevanciáját, addig egyes szerzők a romantizálástól s az ideologizálástól menekülve az irrelevancia és az unalom határterületéig jutnak csupán. Ugyanakkor mégis elmondható, hogy az olvasó egy színvonalas, egymáshoz csak laza asszociációs láncokkal kapcsolható, és mégis valamifajta koherenciával – amennyiben az egyes írások egymást kiegészítik, egymással összekapcsolhatók – bíró tanulmányfüzért vehet a kezébe, amely néhol kifejezetten szórakoztató és érdekesítő, nagyrészt azonban lényegretörő, és az adott témát részleteiben is vizsgáló szövegekből áll.

Földes György történelem-írása – bevezető tanulmányhoz méltón – kimérten, s kellő távolságot tartva ’68 történéseinek, tanulságainak, percepcióinak összefoglalóját adja. Mindenféle ideológiától vagy elfogultságtól mentesen makroszinten elemzi az eseményeket és azok következményeit, s az olvasónak már-már olyan érzése támad, mintha erről nem is lehetne másképpen gondolkodni. Pedig lehet, s éppen ezért fontos ez a szöveg, még ha az utolsó néhány oldalt leszámítva nem is tud semmi „újat” mondani. Látni kell és láttatni kell, hogy az események és átrendeződések jelentősége nem egy, a kapitalista rendszert globálisan és univerzálisan meghaladni kívánó kísérletként vagy az eljövendő posztkapitalista világ „történeti” margójaként értelmezhető vagy értelmezendő. Mindezt állítani éppannyira hamis volt negyven éve, mint ahogy az lenne ma is.

Földes szövege kiegyensúlyozott marad, nála a demisztifikálásra válaszként rögtön egy a kor és a végbement változások intenzitását és megkerülhetetlenségét kimondó gondolat érkezik. Erre a következő idézet is bizonyosság: „Ma a baloldal nem támadja, hanem védi a jóléti államot” (Földes 2008: 41). Talán triviális, mégis '68 ebben is mér-földkő, és sokszor szemükre vehető a témában íródott értekezéseknek, hogy figyelmen kívül hagyják ezt a nagyon lényeges összefüggést. Az elmúlt egy évet Párizsban töltöttem, s a személyes beszélgetések során azt tapasztaltam, hogy beszélgetőtársaim gyakran túlzottan pragmatikusan tekintenek 68-ra, legyen szó különböző életmódkísérletek kudarcáról és a belőlük levont tanulságokról, vagy a napjainkra is kiható bérharcok során elért eredményekről. Sokszor elfelejtjük, hogy a rendszer reagált és engedett, és ez épp elég volt ahhoz, hogy visszafogja az eseményeket; a kapitalizmus alapjainak és logikájának megkérdőjeleződéséhez vezető út bedugult. Földes zárógondolata is ehhez kapcsolódik: kiáll '68 aktualitása mellett, és arról ír, hogy a korban megfogalmazódó kritikák csak úgy, mint a rájuk adott reakciók tanulmányozása, újraértelmezése segíthet a jelen kor kérdésfelvetéseinek, problémakomplexumának jobb megértésében, illetve egy ehhez igazodó politikai állásfoglalás megformálásában. A kapitalizmus nem egy tökéletes önszabályozó rendszer, azaz sohasem ártott neki az alternatívakeresés. Ebben '68 tanulmányozása segítségünkre lehet, de csak akkor, ha nem a Nagy Forradalmat kérjük rajta számon. Utóbbi szemlélet ugyanis sokszor a kritika diszkreditációjához vezet, és egyáltalán nem segít hozzá egy cselekvőképes attitűd kialakításához. Márpedig '68 tanulsága, hogy a politika átalakult, és egy „posztpolitikai” kor jött el, amelyben a politikai irányvonal gyakran a különböző szubpolitikák eredőjeként határozódik meg.

A kötet további hét tanulmánya közül – ha nagyon megengedők vagyunk, akkor is – csak három foglalkozik közvetlenül ezzel a vonatkozással, s többnyire ezek is csak utalás szintjén említik meg a '68 és a jelenkor problémái, kérdésfelvetései közti kapcsolatok relevanciájának lehetőségét. Ez természetesen nem kérhető számon, hiszen a kötetben több olyan szöveg is található, amelyeknek szándéka sokkal inkább az adott korban lejátszódó események bemutatása, kontextusba történő behelyezése, mint a mai vitákba történő bekapcsolódás. Ennyiben már témaválasztásuk is idegen a jelenkor aktuális problémáinak taglalásától. Olvasva a kötetet inkább azt tapasztaljuk, hogy az eddig kevésbé tárgyalt, árnyékosabb, homályosabb területek kapták meg a nekik járó megvilágítást és figyelmet, s ezzel közvetve hozzájárulnak az események újraértelmezéséhez.

Kende Tamás történész zárótanulmánya ebből a szempontból is különösen lényeges, hiszen a cseh és a lengyel '68 történéseinek, illetve egyes kulcsfigurái tevékenységének bemutatásával a hangsúlyt áthelyezi olyan kérdésekre, amelyek véleményem szerint a poszt szocialista Magyarországon fennálló patthelyzetek és konfliktusok megértésében is komoly relevanciával bírnak. A kor reformkísérleteiről a figyelmet a radikálisabb

mozgalmak és értelmiségiek tevékenységére, kritikáira irányítja, akik a létező szocializmuson „saját maga által vallott eszméjét” kérték számon. Ebből következik, hogy utóbbiak marxi alapokon állva tagadták és mutattak rá a megvalósult utópia irracionális szervezettségére, önrendelkezés- és szabadságkorlátozó intézkedéseire, továbbá a szükségletek terén jelentkező diktatúrájára. Szemben a reformkommunistákkal, a hatalommal való kollaboráció és a marxizálás szintjén művelt marxizmus elutasításával „az államszocializmus hibáit nem az 1968-ban már jó fél évszázada folyamatosan átmeneti állapotban lévő proletárdiktatúra gyengeségeiből vezették le”. Azt gondolták, hogy „szabadság, humanizmus és demokrácia nélkül nem létezhet szocializmus” (Földes 2008: 243). Ennek következtében „a hatalom számára tűrhetelenné vált[ak]” (Földes 2008: 258).

Kendének nem célja az idézett szerzők és tárgyalt mozgalmak által felvázolt alternatíva megvalósíthatóságának, koherenciájának megítélése vagy akár vizsgálata. Számára nem az a lényeges – mint ahogy ez véleményem szerint általában, és különösen ’68 tanulmányozása kapcsán, követendő példa lehetne –, hogy az adott cselekvők milyen világot vizionáltak, hanem egyrészt az adott korról megrajzolt kritikus helyzetleírásuk, másrészt a rendszer erre adott reakciója. 1968-ra már nyilvánvalóvá vált a létező szocializmus valósága, az önmagáról alkotott kép és az általa vallott értékek között feszülő ellentmondásosság, valamint a kialakult rendszer elnyomó és bürokratikus jellege. Az ezzel kapcsolatosan megfogalmazódó balról érkező kritikák azáltal, hogy ennek kidolgozott megfogalmazását adták, nemkívánatos elemekké váltak, hiszen jelentősen meggyengítették a fennálló rendszer ideológiai alapjait. 1968 nem pusztán a prágai tavasz vagy az új gazdasági mechanizmus miatt mérföldkő, hanem, mint Kende írja, ekkor „a hivatalos kommunista világmozgalom megszűnt marxistának és forradalminak lenni. A kritikai marxizmus és a forradalmiság helyét Kelet-Európában leplezetlenül (és 1989-ig végérvényesen) átvette e »mozgalmakban« [...] (legfőképp) a *realpolitika*, az a valami, ami felvállaltan nem volt elvi politika többé” (Földes 2008: 258). Ennek fordultnak a felismerése márpedig alapvető jelentőséggel bír és fontos következményekkel járhat akár a jelenkori magyar társadalom elemzése kapcsán is, nem utolsósorban azért, mert a hatalom illetén átalakulásának következtében Kelet-Európában ’68 nem a szubpolitikák virágzását, hanem azok elfojtását és kizárását hozta.

Kérdésfelvetésében hasonló, kontextusában azonban ellentétes – tekintve, hogy Nyugatról, és nem Keletről ír – Konok Péter szociáldemokráciáról készült tanulmánya, amelynek egyik alapkérdése: hogyan vált a szociáldemokrácia „a kapitalizmust meghaladni, megszüntetni akaró evolucionista ideológiából... a *fenntartható kapitalizmusra* irányuló *realpolitikává*?” (Földes 2008: 96). Konok a kor eseményeinek nem potenciális, hanem megvalósult hatásaival foglalkozik – elsősorban a német, illetve a francia

krata/szocialista pártokon keresztül. Utóbbiak sikeresen alkalmazkodtak a kialakuló új helyzethez, megőrizve belső koherenciájukat és egyediségüket (a forradalmi gyakorlat feladása árán). Ez is egy olyan téma, amelyen könnyen túllépnek azok, akik 1968-ban a forradalmat és a bombasztikus eseményeket keresik, holott nagyon fontos összefüggésekre és változásokra képes ráirányítani a figyelmet.

Főleg igaz ez, ha elfogadjuk azt a Konok szövegében többször visszatérő gondolatot, amely szerint a „szociáldemokrácia a huszadik század második felének folyamán tulajdonképpen szinte totális és globális *ideológiai-etikai győzelmet aratott*, egyben pedig megszüntette magát mint sajátos, elkülönült *osztálypolitikát*” (Földes 2008: 94). Valóban, a szociáldemokrácia egykor meghatározó követelései napjainkra a többség által elfogadott értékké nőttek ki magukat. Mindez pedig szorosan összefügg '68-cal, az azt követő kudarcélménnyel, a rendpárti fordulattal, a kommunista pártok megújulásra való képességével, továbbá a szociáldemokrácián az 1968-ban felmerülő kritikák egy jelentős részére adott progresszív válaszaival. Mindez természetesen különböző konstellációkban ment végbe Franciaországban és Németországban, legyen szó akár a hidegháborús kérdés különböző megítéléséről, akár a kommunista párt vagy a kollaboráció problémájának eltérő jelentőségéről. Míg a szociáldemokrácia a '68-as forradalmi lendület idején a rendszer részeként, és ezért ellenfélként jelenik meg az eseményeket irányító radikálisok számára, az elkövetkezendő évtizedekben reformizmusukkal, progresszivitásukkal és a maradék kommunista pártok, valamint a kiöregedett lázadók soraikba fogadásával sikeresen reagál, és az átalakulások (csendes) győzteseként ünnepelheti önmagát. Legalábbis az előbb említett két ország szociáldemokrata pártjai (PS, illetve SPD).

Hasonlóan ambivalens helyzettel szembesül 1968-ban a francia értelmiség. A náluk végbemenő attitűdváltásokat Balázs Eszter írása foglalja össze, amelynek már az alcíme is találó: *Sartre-től Foucault-ig*. Tanulmányában alapvetően arra keresi a választ, milyen változások játszódnak le 1968 előtt, alatt és azt követően, és mely változások következtében vonul az a nyolcvanas évekre háttérbe az értelmiség. Ezeknek a változásoknak, mint írja, azért is van különleges jelentőségük, mert '68-cal való kapcsolatunk egyik legfontosabb forrásai a korabeli szövegek, fogalmak, szimbólumok. Érdekes tanulmányt olvashatunk, amely a háttér ismertetésén túlmenően körüljárja az értelmiségi szerep kettősségét. Az értelmiség egyszerre próbál kritikai lenni, s közben újratermelni a fennállót (ez magyarázza a diáksággal való ambivalens viszonyát, illetve az értelmiségen belüli ellentéteket). Balázs részletesen tárgyalja az értelmiség szerepvesztését/átalakulását – amennyiben az a kontesztáció szubjektumából a kontesztáció tárgya lesz –, majd a visszarendeződés során a hagyományos közvetítő szerephez való visszatérés problémakusságát. Erre a problémakusságra adható válasz az elnyomott kisebbségek diskurzusba való bekapcsolódá-

sának feladatként való megfogalmazása, amely alternatívának egyik fontos képviselője Michel Foucault.

A kötetben helyet kap még egy Tartakowsky-fordítás, melyet Kovács Ákos András jegyez, illetve amely a protestálás különböző formáinak politikai, helyenként már-már technikai elemzését adja, különös tekintettel a barikádok francia kontextusban ható szimbolikus jelentőségére, történelmi konnotációira. Papp Réka Kinga a Rote Armee Fraktion, azon belül is Ulrike Meinhof tevékenységéről és életéről értekezik. Esetében a frappáns anekdoták, gondolatok és összefüggések ellenére az olvasót néhol megzavarja az elemek túlon túl laza asszociációs kapcsolata. Ignác Ádám a hatvanas évek ellenművészetéről, Stöhr Lóránt pedig a hatvanas évek mozgalmainak és politikai radikalizmusának filmbeli megjelenéséről (politikai modernizmus), illetve a filmművészetben az ezt követő korszakokban való továbbéléséről ír. Utóbbi tanulmány rendkívül érdekfeszítően, összefüggően vezeti be az olvasót a kor, illetve a mozgalom – majd a téma továbbélésének – filmjeibe, amely így mind az ebben járatos, mind az erről csak keveset tudó olvasó számára tartalmas írás lehet. Néha becsúszik egy-egy apró hiba is, hiszen például a *Szelíd motorosok* hősei nem kábítószer csempésznek egyik partról a másikra, csupán kábítószer-csempészetből szedték össze az utazáshoz szükséges pénzt. A film vége felé bevett drogot abban a kommunában szereztek, amelyre – nem mellesleg – egyáltalán nem igaz az, hogy ideális lenne, hiszen a társaság felének már távoznia kellett, a tagság konfliktusokkal terhelt, és küzd a mindennapi betevő falatért. Ezek az apróságok természetesen eltörpülnek a tanulmány jelentőségéhez és a benne felvonultatott tudásanyaghoz képest.

Összességében a kötet betölti a szerzők és szerkesztők által neki szánt szerepet. Egyrészt ellenáll az ideologizálás és az idealizálás csábításának, másrészt részletes elemzését adja a téma egy-egy újonnan feltárt szeletének. Ennek következtében a szövegeket külön-külön olvasva elmondható, hogy az egyes tanulmányok nem is '68 által, hanem elsősorban önmagukban nyernek értelmet. Ugyanakkor – és elismerésükre legyen mondva, ezzel a szerkesztők is nyilván tisztában vannak – éppen ezért lényeges a helyük, vagyis hogy egy „1968-as” tanulmánykötetben egymás mellett kapnak helyet, amivel, ha külön-külön is, de hozzásegítenek bennünket '68, illetve az egyes hatvannyolcok újraértelmezéséhez.

HIVATKOZOTT IRODALOM

Földes György (2008): Kettős Tükör 1968–2008. In: *A moderntől a posztmodernig: 1968.*

Szerk.: Balázs Eszter–Földes György–Konok Péter. Budapest: Napvilág.

Kende Tamás (2008): Hatvannyolcas új és régi baloldal Kelet-Európában. In: *A moderntől a posztmodernig: 1968.* Szerk.: Balázs Eszter–Földes György–Konok Péter.

Budapest: Napvilág.

Konok Péter (2008): A reformizmus forró nyara. In: *A moderntől a posztmodernig: 1968.*

Szerk.: Balázs Eszter–Földes György–Konok Péter. Budapest: Napvilág.